

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2005-07-20

UDK 330.34:634.8(450.361)"17"

VINOGRADNIŠTVO IN TRGOVINA Z VINOM NA TRŽAŠKEM V 18. STOLETJU KOT PODROČJE SPORA MED "TRADICIONALNIM" IN "INOVATIVNIM"

Aleksej KALC

Narodna in študijska knjižnica – Odsek za zgodovino, IT-34138 Trst, Ul. Petronio 4
Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1
e-mail: aleksej.kalc@naskodsek.191.it; aleks.kalc@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Predmeta obravnave sta težave tržaškega kmetijstva in predvsem njegove vodilne panoge – vinogradništva, kot posledice prodiranja merkantilnega gospodarstva, in reakcija nosilcev kmečkih interesov na postopno tržno liberalizacijo vina. Na podlagi spomenic, s katerimi so mestni zemljiški posestniki in slovenski okoliški kmetje dvigovali glas v bran svojega položaja, so prikazani dejavniki, ki so botrovali slabšanju razmer, in stoletni privilegiji, ki so tržaško vinogradništvo zaradi dražjih proizvodnih stroškov ščitili pred konkurenco tujega, zlasti beneškega vina. Zaščitni sistem, ki je slonel na monopolnih temeljih in je skupaj z dacarskim sestavljal tudi osnovo municipalnega davčnega priliva, se ni več skladal z vse večjimi prehrabnenimi potrebami mesta in niti z liberalnim reformističnim duhom, zato ga je vladna politika postopno rahljala in odpirala tržišče tujim proizvodom. Dialektika med tržaškimi posestniki in vinogradniki na eni in vladnimi krogi na drugi strani se kaže kot izrazita kontrapozicija med "starim" in "novim" Trstom, dejansko pa ni šlo za tako jasno dihotomijo, saj so bili med zastopniki agrarnih interesov poleg članov stare, pogostoma obubožane in do novega nedovzetne mestne elite, tudi vidni priseljeni podjetniki in spodbujevalci merkantilnega Trsta. Šlo je torej za kompleksni proces, ki ga je treba brati tudi v smislu sicer težavnega prilagajanja tržaške agrarne ekonomije principom moderne razvoja.

Ključne besede: vinogradništvo, gospodarska zgodovina, merkantilizem, liberalizacija trga, Trst, 18. stoletje

WINE GROWING AND SELLING IN THE TRIESTE AREA IN THE 18TH CENTURY AS A SPHERE OF CONFLICT BETWEEN "THE TRADITIONAL" AND "THE INNOVATIVE"

ABSTRACT

The paper examines the problems of Triestine agriculture (in particular its leading component – winegrowing) triggered by the penetration of the mercantile economy, and the reaction of advocates of the agriculturalists' interests to the gradual liberalization of the wine market. Based on memorandums issued by communal landowners and Slovene local producers to defend their status, the paper examines the factors that accompanied the deterioration of conditions and centuries-long privileges that protected the Trieste wine-producing sector and its high production costs from the competition of foreign (in particular Venetian) wine. The protection system that relied on monopoly and – together with the income accrued through taxation – represented the basis of the municipal tax revenue ceased to correspond to the growing food needs of the city and to the liberal reform spirit, which is why it was gradually loosened and the market was opened to foreign produce. The dialectics between Trieste landowners and winegrowers on one side and governmental circles on the other can be read as an explicit antagonism between the 'old' and the 'new' Trieste. In fact, however, the dichotomy is not so clear – among the representatives of agrarian interests we can not only find members of the old, frequently impoverished communal elite closed to changes, but also prominent immigrant entrepreneurs and stimulators of a mercantile Trieste. Therefore, the process was extremely complex and should as such also be read from the perspective of the adaptation of the Trieste agrarian economy to the principles of modern development.

Key words: wine growing, economic history, mercantilism, market liberalisation, Trieste, 18th century

ZGODOVINSKA VLOGA VINOGRADNIŠTVA V TRSTU

Na Tržaškem je bilo vinogradništvo od nekdanj zelo pomembna gospodarska dejavnost in, ob živinoreji, ki se je najmočnejše razvila z govedorejo v teku 19. stoletja, tudi vodilna agrarna panoga. O pomenu vinogradništva priča veliko dokumentov, ki segajo celo v antiko, ko se omenja proizvodnja znamenitega vina *pucinum*, predvsem pa v čas od poznega srednjega veka dalje (Pahor, 1987, 5; Darovec, 2000, 11). V tem obdobju postanejo omembe vinogradništva in raznih zadev v zvezi z vinom vse pogostejše. Iz njih je mogoče sklepati o širjenju gojenja vinske trte v tem prostoru, o kakovosti tržaškega vinskega pridelka in o vlogi vinogradništva, vinarstva in trgovanja z vinom v ekonomiji tržaškega podeželja in samega mesta. Tako se na primer tržaško vino pojavi med dajatvami, ki jih je moral Trst plačevati zaradi podrejenosti Beneški republiki (l. 1202) in nato Habsburžanom, ko se jim je l. 1382 tržaška komuna podredila in prešla pod njihovo zaščito (Pahor, 1987, 5–6). Regulacija vinske trgovine in tržaški privilegiji so bili obenem ena izmed prvih tržaško-habsburškega podreditvenega sporazuma. Na vinograde in vino se zelo pogosto nanašajo arhivi cerkvenih ustanov, ki so imele večje ali manjše agrarne posesti in jim gre posebna zasluga za širjenje vinogradniške kulture. Lep primer je arhiv jezuitskega samostana sv. Mučenikov, na podlagi katerega so s pomočjo osebnih imen oziroma priimkov in zabeleženih poklicev med drugim ugotovili, da je bila v 14. stoletju približno tretjina prebivalcev Trsta slovenskega rodu in da so se prav ti najpogosteje ukvarjali z gospodarskimi dejavnostmi, povezanimi z vinom, vključno s sodarsko obrtjo (Merkù, 2001, 281).

Z novim vekom prihajajo do izraza v listinah tržaškega zgodovinskega arhiva spori med mestnimi lastniki vinogradov in okoliškimi slovenskimi kmeti glede obdelovanja vinogradov in širjenja vinogradniških površin. Leta 1491 je cesar Friderik celo prepovedal okoliškim kmetom zasajanje novih vinogradov, da ne bi zanemarjali obdelave vinogradov meščanov in drugih služnosti, ki so jih dolgovali mestu. Meščani pa s takšno zaščito svojih interesov še niso bili zadovoljni in so listino izrabljali, da so kmetom branili obdelovati tudi že obstoječe vinograde, in to tudi potem, ko so ti leta 1507 dosegli

potrditev te pravice od samega cesarja. Leta 1545 so kmetje iz Križa, s Proseka in Kontovela, kjer so bile v bregu nad morjem najrodovitnejše vinogradniške površine, sklenili z občino pogodbo, ki jim je dovoljevala ohranitev starih vinogradov. Na novo pridobljene pašne in trtne nasade pa je imela občina pravico celo uničiti in kmetom za prekršek naprtiti globo (Pahor, 1987, 6). Ker se dogovorov niso držali, se je prepiranje nadaljevalo in pogostokrat se je dogajalo, da je občina kmetom posekala trte. V teku več kot dve stoletji trajajočem sporu so za evidenco stanja in kot podlago za uveljavljanje dogovorov dva krat opravili tudi izmero vinogradniških površin. Prvič, leta 1525, so popisali in izmerili kmečke vinograde med Devinom in Kontovelom (BCT, 1),¹ drugič, v letih 1647–49, pa v celotnem agrarnem delu tržaške okolice od Sesljana do Ščedne (BCT, 2). Operati merjenj ali *pertikacij*² predstavljajo danes izredno pomembne dokumente ne samo za preučevanje vinogradništva, ampak splošnejše gospodarske in družbene zgodovine tržaškega podeželja.

Po proglastitvi proste luke leta 1719 se je Trst začel naglo spreminjati in v teku 18. stoletja vse bolj razvijati v smeri trgovsko-pomorskega emporija. Pozornost obnavljajočega se mestnega prebivalstva se je s tem obrnila k trgovskim, pomorskim, obrtnim in drugim neagrarnim dejavnostim. Agrarna ekonomija je v gospodarski strukturi mesta začela dobivati postopoma drugotni pomen, kar je pripomoglo, da so popustile stare napetosti med mestom in okoliškimi vinogradniki. Kmetijstvo in zlasti vinogradništvo, kot primarna agrarna tržno-proizvodna dejavnost, pa je kljub temu ohranjalo razmeroma pomembno vlogo. Mnogi mestni posestniki iz vrst sicer propadajočega starega tržaškega patriciata in tudi nekateri pripadniki nove mestne elite, ki so del svojih trgovskih zaslužkov vlagali v zemljišča, so še vedno v lastni režiji ali s pomočjo kolonov oziroma dninarjev skrbno gojili nasade trt in oljk ter druge kulture. Še z večjo vnemo pa so se temu posvečali okoliški kmetje, ki so najemali ali odkupovali kmečke površine oziroma jih na novo pridobivali na neobdelanih območjih. Število kmečkega prebivalstva "tržaškega teritorija" (*Territorio*), to je agrarnega dela tržaškega občinskega ozemlja, ki so ga sestavljale vasi (*Ville*) in soseske (*Contrade esterne*),³ se je začelo v tem obdobju postopno večati zaradi naravne rasti kot tudi zaradi priseljevanja kmetov s Krasa in

1 Knjiga *pertikacij* iz leta 1525 je na voljo po zaslugi Pavleta Merkùja tudi v objavljenem prepisu s spremnima študijama o krajevni toponomastiki, osebnih imenih posestnikov in ustanov (Merkù 1994).

2 Iz besede *pertica*, imena za dolžinsko mero. V Trstu je bila v rabi *Pertica di Trieste* ali *del Comune*, t. j. 2 dunajska sežnja, 2 čevlja in 2 palca dolga palica (*canna*). O načinu tovrstnega merjenja nepremičnin in vlogi *pertikacije* glej *Raccolta* (1861, 433).

3 Vasi so bile Križ, Prosek, Kontovel, Opčine, Bani, Trebče, Padriče, Gropada, Bazovica, Lonjer in Ščedna. Soseske, imenovane "zunanje" (*esterne*), da so jih razlikovali od mestnih, pa so bile Barkovlje, Greta, Rojan, Kjadin, Škorklja, Kolonja, Vrdela, Rocol, Čarbola in Sveta Marija Magdalena. Zadnji dve sta bili od l. 1777 razdeljeni na Spodnjo in Zgornjo. Z uvedbo Policijskega reda za tržaško podeželje leta 1777 so omenjene enote s svojimi ozemlji postale policijsko-upravni dekanati, župani, kot tradicionalni načelniki in predstavniki skupnosti pa dekaniz z določenimi izvršilnimi zadolžitvami v tržaškem občinskem policijsko-upravnem sistemu. Več o tem v Kalc (1999).

od drugod. Zlasti v soseskah so se kmečke družine kot že tradicionalno naseljevale na posestvih, imenovanih "mandrije" (*mandrie*), in jih obdelovale na osnovi splovinarske pogodbe. Ker jih je ta navadno zavezovala na kratko dobo, so se pogostokrat selile iz mandrije na mandrijo v iskanju boljših pogojev, včasih zapuščale tržaško občino, še pogosteje pa prehajale v mesto med najosnovnejšo težaško delovno silo (Breschi et al. 2001, 149–151). Stalno naseljeni kmetje, ki jih je bilo vse več, pa so težili k povečanju svojih posestev, največ na osnovi zakupnih pogodb,⁴ ki so omogočale odkup zemljišč. Glede pomena vinogradništva je pri vsem tem dovolj pomisliti na hitro rast tržaškega prebivalstva in večanje povpraševanja po vinu, ki ga je v pristaniškem mestu spodbujal tudi vse živahnejši tujski promet. Vino je bilo potemtakem za okoliške kmete (in nič manj za mestne posestnike) zelo dragocen proizvod, s katerim so lahko kaj zaslužili in si zagotovili trdnejšo gospodarsko osnovo, oziroma se dvignili nad pretežno preživetveno raven tradicionalnega agrarnega gospodarstva, najrevnejši pa si preprosto zagotovili prežitek (Prim. BCT, 3). Zato ni čudno, da naletimo na vinogradnike v vaseh, kot so Trebče, Bazovica, Gropada in Padriče,⁵ katerih ozemlja so se raztezala samo ali večinoma na kraških tleh. Ker tu zaradi pedoloških značilnosti in ostrejše klime trta ni najbolje uspevala oziroma ni dajala dovolj kvalitetnih sadov, so obdelovali vinograde na kupljenih ali najetih zemljiščih pod kraškim robom. Značilno je bilo, da so predvsem manjši okoliški kmetje prodajali pridelek že kmalu po trgatvi, medtem ko so ga mestni posestniki raje zadrževali do poletja, ko so se odkupne cene po gostilnah in s tem tudi njihove prodajne cene povišale (Prim. BCT, 3).

V 18. stoletju se je tržaško vinogradništvo vsekakor soočalo z nezanemarljivimi težavami, ki so vplivale tudi na splošno slabšanje stanja v kmetijstvu. Vinogradniške površine so bile, kot že rečeno, večinoma v ozemljskem pasu pod kraškim robom, najkvalitetnejše v flišnatem bregu od Križa do Kontovela in Barkovelj, mnoge pa tudi po gričih ob mestu, kamor se je v teku tega in predvsem 19. stoletja širil urbani aglomerat. Že zaradi morfološke razgibanosti teritorija in strmih leg zemljišč je bilo obdelovanje veliko težje in dražje kot v sosednjih deželah, še zlasti v ravninski Furlaniji. Za pridobivanje vinogradov in drugih obdelovalnih zemljišč je bilo potrebno paštnanje, se pravi pridobivanje polic z zidanjem podpornih zidov, da bi voda in veter ne odnašala prsti. To delo, ki še vedno priča o človeškem posegu v tržaško

okoliško krajinsko podobo, je trajalo stoletja in stoletja. Paštne, dostope do njih, sistem za odtok vode in sama zemljišča je bilo treba tudi vzdrževati, izboljševati in utrjevati. Pri vsem tem in pri samem obdelovanju marsikje ni prišla v poštev pomoč živine. Zlasti v največjih strminah nad morjem so bila vsa opravila ročna, od kopanja oziroma prinašanja kamenja za zidove ter manjkajoče zemlje, do odnašanja grozdnega pridelka v brentah po strmih kamnitih stopniščih. V teku 18. stoletja sta se temu pridružili po eni strani podražitev proizvodnih sredstev in delovne sile, po drugi pa padanje prodajne cene pridelka, kot posledici vse bolj tržno naravnane tržaškega gospodarstva in konkurence tujega vina.

Zdi se, da je ob koncu 60. let 18. stoletja stanje postajalo vse težje. Nekateri mestni posestniki so začeli svoje vinograde kar opuščati, ker naj bi drugače morali celo podpirati svoje kolone, namesto da bi jim le-ti zagotavljali dohodek. Ugotavljali so, da se od konca 17. stoletja stroški za trtne kole, les za latnike in gnoj podvojili. Več kot dvojno ceno je bilo treba odšteti tudi za nakup para volov, cena lesenega neokovanega voza je bila še višja in ravno tako cena sena. Vse pa je bilo treba uvoziti s Kranjske, z Goriške in Gradišćanske, ker je na Tržaškem teh proizvodov primanjkovalo ali so bili ne-kvalitetni. K temu je treba prišteti višje stroške za vinske posode in drugega potrebnega orodja, mestne proizvajalce pa so bremenile še povečane najemnine za vinska skladišča. Več kot za tretjino so se zvišali tudi stroški za dninarsko delovno silo, ki so jo nekateri zaposlovali čez celo leto, drugi pa le ob večjih opravilih. Vrh tega so dninarji s tržaške okolice in z onstran tržaških občinskih meja ter iz beneških teritorijev raje iskali zaslužek v pristanišču kot nosači in pri infrastrukturnih ter privatnih gradnjah, ki so bile tisti čas v polnem teku in so preprosti delovni sili ponujale občutno višje mezde kot agrarno gospodarstvo (Kalc, 2003, 67; Breschi et al., 1999, 70). Ob vsem tem ne gre zanemariti niti splošne podražitve življenjskih stroškov, vključno z obleko in drugimi pritlikinami, ki jih je moral tudi kmet kupiti za potrebe svojega doma. Vinski pridelek oziroma iztržek od prodaje je vse to s težavo dohiteval, ker cena vina ni naraščala skladno z drugimi proizvodi, temveč je v primerjavi s koncem 17. stoletja na prostem tržišču celo občutno padla zaradi konkurence uvoženih vin, ki je poleg tega tudi zmanjševala možnost prodaje tržaških. Po izjavi mestnih posestnikov naj bi polovica dobička od prodaje vina ne zadoščala niti za redno obdelavo vinograda, čemur je

4 Navadno je šlo za pogodbi, imenovani *enfiteusi* ali *contratto di affitto livello francabile*. Vse večje število tovrstnih pogodb, ki jih dobimo v notarskih arhivih in v prepisu v zemljiški knjigi, indirektno odraža krizno stanje tradicionalnega, predemprialnega tržaškega kmetijstva. Mestni posestniki z obdelavo v lastni režiji od svojih zemljišč niso uspeli več iztržiti enakega dobička kot svojčas in so jih zato vse pogosteje dajali v zakup, ki jim je zagotavljal letno rento, oziroma jih prodajali. Podrobneje o tem na primeru Barkovelj Navarra (1993). O tipologiji zemljiške posesti in načinih njenega vodenja, prim. tudi BCT, 3.

5 BCT, 4 in drugi podobni letni popisi vinske proizvodnje v istem arhivu.

bilo treba dodati izredne stroške za obnovo nasadov, posege za popravilo škode zaradi neurij in drugih vremenskih neprilik. Dolgoročno gledano in upoštevajoč količinsko nihajoče letine naj bi postajala razlika med stroški in prihodki vse tanjša. Podobno je veljalo za kmete, ki jih sicer ni bremenil najem delovne sile, vsi ostali stroški pa so vendarle ostajali, tako da so ob slabih letinah mnogi zapadli v dolgove.⁶

SPOMENICA TRŽAŠKIH VINOGRADNIKOV

Leta 1769 je 24 tržaških mestnih posestnikov, pripadnikov starih patricijskih družin, katerih gospodarstvo je v dobri meri ali večinoma še vedno slonelo na kmetijstvu, opisano stanje predložilo komerčni intendanci⁷ in prosilo za poseg v podporo tržaškemu vinogradništvu, ker naj bi bilo sicer v kratkem obsojeno na propad. Naglašali so predvsem neenako konkurenco tujega vina, zlasti tistega s sosednjih ozemelj Beneške republike, ki naj bi mu tržaška po kakovosti ne imelo česa zavidati in naj bi ga celo prekašalo, vendar se cenovno z njim nikakor ni moglo kosati. Dokument je zanimiv tudi zaradi tega, ker so podpisniki zastopali na ekspliciten način ne samo sebe, ampak tudi okoliške kmete, s katerimi so bili v preteklih stoletjih v sporu. Razmere so se očitno toliko spremenile, da je prišlo do nekakšne korporativne vinogradniške kolicije, s katero so eni in drugi skušali s skupnimi močmi ohraniti tržaškemu vinogradništvu tradicionalne privilegije, ki sta jih nova tržaška gospodarska struktura in z njo povezano uveljavljanje tržne miselnosti spodjedala kot anahronistične ostanke preteklosti. Občutljivost do "ubogega ljudstva" in poudarjanje skladnosti lastnih s splošnimi interesi pa je seveda tudi tipični izraz paternalistične retorike takratne družbene elite.

Tržaško vinogradništvo je bilo od nekdaj zaščiteno pred tujim vinskim pridelkom. Protekcionistični privilegiji so izhajali še iz starega veka in so bili zabeleženi v mestnih statutih. Ti so s posebnimi izjemami prepovedovali uvoz in prodajo tujega vina (*vinu forastiero*).⁸

Leta 1551 je sam cesar Ferdinand v posebni listini priznal objektivne težave gojenja trte na Tržaškem zaradi morfoloških in drugih posebnosti okoliša, in dejstvo, da je bil tako drag vinski pridelek za prebivalce mesta (*cives et incola*) poglavitni vir preživetja (AST, 3). Naslednjega leta je znova potrdil privilegije v zaščito tržaškega vina pred uvozom in konkurenco tujega pridelka (BCT, 5). Prepoved uvoza tujega, zlasti beneškega vina, izhajajoča iz statutarnih predpisov, so nato potrjevale cesarske listine še v naslednjem stoletju,⁹ pri čemer je cesar Leopold leta 1679 upošteval in visoko cenil tudi to, da so Tržičani sami uvedli davek na prodajo lastnega vina, veliki vinski dac (*Gran dazio del Vino*) (Statuta 1727, 281), ki je javni mestni blagajni prinašal največ sredstev.¹⁰

Režim o prepovedi uvoza tujega vina v skladu z mestnim statutom in dopolnilnimi cesarskimi listinami je obveljal tudi po proglasitvi proste luke, vendar so se takrat zaradi potreb v zvezi z novim gospodarskim razvojem mesta začele množiti izjeme in sistem se je začel postopoma rahljati. Tako je na osnovi odločbe Karla VI. iz leta 1723 Orientalska družba (*Compagnia orientale*), poleg številnih drugih privilegijev, smela uvoziti v Trst tudi vino za potrebe svojega delavstva, večinoma ladjarskih mojstrov. Pri tem je sicer delno plačevala veliki vinski dac, vino pa se je smelo prodajati in uživati izključno v ladjedelniški krčmi in ga je bilo prepovedano odnašati drugam po mestu (AST, 7). Odločbi z dne 19. 12. 1725 in z dne 11. 11. 1730, s katerima je cesar razširil ter potrjeval koncesije in privilegije, da bi spodbudil zagon proste luke (Kandler, 1848), sta dopuščali uvoz tujega vina za lastne potrebe in s prepovedjo prodaje tudi vsem veletrgovcem, manufakturistom in drugim proizvajalcem trgu namenjenih dobrin, ki so se naseljevali v mestu, bili oproščeni osebnih davščin ter drugih osebnih obveznosti in ki so uživali status stalnih gostov (*jus hospitii*), ne pa imetnikom trgovin na drobno in navadnim obrtnikom (Kandler, 1848, 35, 67; AST, 7).

6 O razmerah v tržaškem agrarnem gospodarstvu, vključno z vinogradništvom, prim. tudi poročilo tržaškega vladnega svetovalca barona Pasqualeja Riccija z dne 31. marca 1769, razpoložljivega v objavljeni obliki in s kritičnim komentarjem zgodovinarja Fabia Cusina (Cusin 1932).

7 Z vsebino spomenice je intendantca 21. julija seznanila Dunaj (AST, 1). Tu se oslanjamo na kopijo, najbrž od septembra 1769 (AST, 2).

8 Uvoz tujega vina, se pravi tistega, ki ni zraslo znotraj tržaškega občinskega ozemlja, je kršitelja stal denarno kazen in zaplembo celotne količine. Meščani (*cives*), stanovalci (*incolae*) in vsi, ki so nameravali bivati v mestu ali teritoriju (*omnes qui coeperint habitare in Civitate, vel Tergestino Territorio*) so smeli prinesiti v občino od koderkoli samo grozdje iz lastnih ali najetih vinogradov izven občinskih meja. Trgovcem z vinom je bilo dovoljeno pripeljati tuj pridelek, vendar so ga smeli hraniti najdlje osem dni in ga nato odpraviti zunanjim kupcem. Za lastno porabo si je vsakdo lahko priskrbel izven občine omejeno količino "kretskega" (*vinum Creticum*) oziroma "grškega" (*vinum Grecum*) vina, imenovanega malvazija (*ulgo Malvasia*), nobenih omejitev pa nista imela mestni glavar (*Capitaneus*) in davkar (*Exactor*). Iz karitativnih razlogov so bile prepovedi oproščene tudi redovnice samostana Sv. Benedikta, ki so lahko uvažale grozdje, vino, žonto in kis (Statut, 1727, 260).

9 Posegi za reglamentacijo vinske trgovine so sodili v okvir širše dunajske gospodarske strategije v odnosu do južnih avstrijskih dežel. O posebnosti te stoletne politike piše Panjek (2005; 2002, 181–201).

10 AST, 4. Od 1. januarja do 1. decembra 1763 je npr. delež od vinskega daca odgovarjal približno 57% vseh občinskih prihodkov in skoraj 80% vseh dacarskih oziroma mitninskih prihodkov (AST, 5). V desetletju 1752–61 je dohodek znašal 689.503 lir, ali povprečno 68.950 lir letno (AST, 6).

Pomembni sta bili nato odločbi Marije Terezije od 29. 9. in 5. 12. 1749, ki sta potrjevali določila o uvozu tujega vina in, glede na večanje povpraševanja rastočega mesta, tudi privativno pravico, ki so jo tržaški vinogradniki uživali od leta 1733 (BCT, 3). V času privativnega obdobja, ki se je začelo vsakega 1. novembra in je lahko trajalo do šest mesecev, je bilo dovoljeno prodajati strankam na drobno izključno vino, pridelano v vinogradih v tržaški občini. Šele po zapadlosti privativne je lahko šlo v prodajo tudi uvoženo vino, in sicer tisto avstrijskega izvora; ko je tega zmanjkalo, pa je bil dovoljen dostop tudi vinu z ozemelj Beneške republike, vendar s posebnim dovolilom, ki so ga izdajali za vsako posamezno partijo. Veletrgovci, manufakturisti in nato tudi zaslužni umetniki ter državni uslužbenci so ohranjali pravico do uvoza tujega (samo avstrijskega) vina za svojo porabo in da bi vina v mestu ne zmanjkalo, so ga v privativnem času smeli uvoziti tudi krčmarji in gostilničarji. Ostati pa je moralo v namenskih skladiščih zapечатeno in pod nadzorom dacarskih in drugih mestnih oblasti. Za potrebe najrevnejšega prebivalstva in služinčadi se je smela uvažati ter prodajati žonta (it. *giunta* ali *zonta*), napitek, pridobljen s stiskom tropin, namočenih v vodi. Tudi ta je smela priti samo iz avstrijskih dežel. Trajanje privativne pravice, ki je veljala samo za navadno vino (*vino comune*), so določali na osnovi tržaške vinske letine. Mestni magistrat je imel vsako leto nalogo popisati pridelek tržaških vinogradnikov, da je lahko komerčna intendantca na tej osnovi določila datum, ko so lahko začeli točiti uvoženo vino.

Tako prejšnji regulativ kot privativni sistem sta varovala tržaške vinogradnike in občinski davčni donos, izhajajoč iz velikega vinskega daca,¹¹ vendar ne popolnoma, saj je bilo precej razširjeno tihotapljenje vina in grozdja, z razvojem emporija in vse živahnijšim pretokom ljudi in blaga pa je postajalo kršenje pravil še lažje.¹² Zato so oblasti sistem izpopolnjevale z normami za striktniji pregled in nadzor nad uvažanjem ter razpečevanjem vina. Patenta z dne 20. 6. 1756 in 5. 3. 1757 sta odredila, da se s krčmarjenjem in prodajo vina ni smel ukvarjati kdorkoli, temveč samo tisti, ki jim je mestni magistrat ali komerčna intendantca izdal dovoljenje. Ker so vino najpogosteje in najlažje tihotapili v mesto po morskoti poti, so prepovedali prodajo vina na vseh vrstah ladij in bark. Na plovilih so dopuščali samo vino, namenjeno posadkam, odvečno pa je bilo treba prijaviti pristaniški oblasti. Kdor je uvozil vino, ga je moral javiti dacarjem, ki so ga izmerili in določili višino dajatve, med privativo pa je moral pridobiti od oblasti (sodnika

ali komerčne intendance) tudi uvozno dovolilnico (*biglietto di permissione*). Da bi beneškega vina ne izdajali za avstrijskega in da bi se izognili drugim sleparijam, so morali uvozniki razpolagati z dokazili o izvornem kraju pridelka, imenom prodajalca, številom sodov in količino vina (število urn). V nasprotnem primeru so vse vino, in ne samo tisto brez dovolil, imeli za beneško in ga zaplenili. Z zaplembo so kaznovali tudi kršitelje ostalih zakonskih predpisov in enako stroga kazen je čakala tudi tržaške vinogradnike, ki bi ob popisu pridelka prijavljali večje količine od dejanskih ali so pridelovali vino iz grozdja, ki ni zraslo v tržaških vinogradih. V obeh primerih je šlo za umetno podaljševanje privativnega privilegija in torej spodbujanje monopolne koristi. Proti kršitvam mestnega daca na vino je patent z dne 5. 3. 1757 na cesaričin izrecni poseg obnovil ukaz, naj se skrbno plačuje davek od prodaje vina na drobno. Dopuščal je tudi vsem tržaškim vinogradnikom točiti lastno vino s Tržaškega, s tem da so med prodajo imeli izobešeno na hišah vejo (*frasca*) (AST, 8).

Zdi se, da so z nakazanimi predpisi precej zmanjšali nedovoljeni dotok beneškega vina, vendar je nadzorni sistem imel še vedno vrzeli, ki so jih tako prodajalci kot kupci spretno izkoriščali. Mnogo vina je na primer prihajalo v mesto kot prostoluško prehodno blago, ki pa je šlo na skrito v krajevni promet na drobno. Proti temu prekršku je nastopil patent z dne 1. 3. 1758, ki je tudi za vino v tranzitu predvidel pregled in pisne izjave trgovcev, da ga bodo v določenem času izvozili. Iz istega razloga so uvedli posebna pravila za uvažanje in razpečevanje vina za garnizijo v grajski krčmi, za katero so sicer veljali posebni uvozni privilegiji in predpisi o načinu prodaje (patent z dne 20. 6. 1756). Da bi zmanjšali gojlufije v zvezi z nedovoljenim beneškim vinom, sta ob prijavi uvoženega vina pri pristaniških oblasteh dva pokuševalca ugotavljala verodostojnost izjav trgovcev oziroma uvoznikov (AST, 9).

Sledile so še dodatne določbe, predvsem v zvezi z osebjem, pristojnostmi in načini izvajanja predpisov. Leta 1758 so mestni sodniki imenovali dva izvedenca za vino, ki sta bila dolžna med drugim ugotavljati, če uvožena vina niso bila beneškega izvora in to preden so jih pripeljali na tržaška tla; uveden je bil protokol vina v prostoluškem tranzitu z evidenco opravljenih špedicij oziroma odobrenih odlogov špedicijskega termina; uvedli so protokol veletrgovcev in ostalih pooblaščenec, ki so smeli uvoziti tuje avstrijsko vino za lastne potrebe v času privativne; s patentom kranjskega glavarstva z dne 7. 11. 1764 je prišlo do legitimacije vina, pridelanega na

11 *Gran dazio del vino* je po statutu bremenil prodajo na drobno v vseh vrstah točilnic na tržaškem občinskem ozemlju. "Na drobno" (*alla minuta* ali *a spina*) je pomenilo do polovice urne (*orna*). Izjeme so bile količine do polovice urne, ki so jih vinski trgovci ali vozniki kupovali za napolnitev sodov. Veliki vinski dac je magistrat dajal zasebnikom v enoletni zakup, ki se je obnavljal vsakega 1. novembra (Statuta 1727, 281–282).

12 O tihotapljenju istrskega vina prim. Darovec (2004, 59, 262).

Kranjskem; poostreni so bili nadzor in norme o izdaji uvoznih dovolil s točnejšimi izmerami količin, predvsem pri raztovarjanju ladij z vinskim tovorom (23. 3. in 9. 11. 1765); prepovedan je bil tudi uvoz beneškega grozdja (16. 10. 1765) in krčmarjem je bilo strogo zapovedano, da prijavijo dacarjem vsak nakup vina. Patent z dne 5. 3. 1757, ki je vseboval regulativ o uvozu, daci in tihotapljenju vina (AST, 10), so objavljali vsako leto, da bi ne bilo izgovorov o nepoznavanju pravil, na kar so se bili tihotapci in sploh uvozniki vina najraje sklicevali, da bi se izognili kaznim, ko so jih zasačili pri kršenju zakona.¹³

Prvega septembra 1769 je komerčna intendantca izdala nov patent (AST, 13), ki je skoraj v celoti potrjeval in izpopolnjeval obstoječi normativ o vinskem režimu v tržaški občini, vendar z nekaterimi pomembnimi novostmi. V oporo in za pospeševanje tržaškega vinogradništva, a tudi v zaščito strank pri razpečevanju tržaškega pridelka je odredil, naj se med privativo določi "pravično in primerno" prodajna cena tako belega kot črnega vina (*prezzo equo e ragionevole*), ki so se je bili dolžni vsi strogo držati, nakar se je po izteku privativnega obdobja cena zopet sprostita. Še pomembnejša novost pa je bila sprostitev uvoza in točenja v neprivativnem obdobju do tedaj prepovedanega beneškega vina (kot rečeno je bil uvoz dovoljen samo s posebnim dovolilom in po uvidevnosti pristojnega urada), da bi lahko zadostili povpraševanju vse večjega in živahnejšega trgovsko-pristaniškega mesta. Tako avstrijsko kot drugo tuje vino so smeli prodajati samo pooblaščeni točaji.

Ta sprememba je bila povezana predvsem z državnim poseganjem v reševanje socialnega vprašanja in odredbo cesarice Marije Terezije, da se v mestu ustanovi moderna, potrebna in novim medicinskim načelom ustrezajoča bolnišnica. Za financiranje te ustanove, ki je nadomestila dotedanja konzervatorija v sklopu moškega in ženskega samostana in ki je po sili razmer, ne glede na začetna točenja po ločevanju med boleznijo in revščino, združevala pod isto streho še ubožnico, najdenišnico-sirotišnico, porodnišnico in en čas tudi poboljševalnico,¹⁴ je patent uvedel dac za reveže (*dazio dei poveri*). Nova davščina je bremenila neavstrijska navadna vina in neavstrijsko žonto, ki so jih uvažali za tržaško porabo, in sicer za 1 goldinar oziroma 2 liri na urno, za en groš na urno pa tudi navadno vino iz avstrijskih dežel oziroma dominijev. Odredba je postala polnomočna 1. oktobra 1769, držati so se je morali brez družbene ali druge razlike tako avstrijski kot tuji podaniki, veljala je

tudi za podarjeno vino in proporcionalno za količine, manjše od ene urne. Netržaško avstrijsko vino in žonta sta bila oproščena davščine 1 goldinarja oziroma dveh lir samo na osnovi verodostojnih predpisanih dokazil o njihovem izvoru. Oproščena so bila tudi vsa žlahtna (sortna) vina, klasificirana kot *liquore*, vendar samo če so bila v steklenicah ali v damižanah, in še nekatera druga posebnjša vina ter seveda vse vrste vin v prostoluškem tranzitu. Kršitelje uvoznih pravil ter postopkov, lastnike vina kot tudi prevoznike (ladijske kapitane idr.), so čakale stroge kazni, med katerimi zaplenba tovora, od katerega je šla ena tretjina ubožnici-bolnišnici, ostalo pa zakupnikom velikega vinskega daca in denunciantom prekrška.¹⁵ Enak režim so v povezavi z ustanovitvijo blagajne za reveže uvedli s patentom 25. septembra 1770 tudi na Reki (AST, 14).

Na patentne predpise o začetku in trajanju privativnega obdobja, o lažni napovedi pridelane količine vina in o prepovedi uvažanja tujega grozdja za povečevanje avtohtonega pridelka so bili kurati dolžni opozarjati okoliške kmetovalce v cerkvah, in sicer v vaseh Ščedna, Križ, Prosek in Kontovel, katerih ozemlja so segala do morja in so se vaščani gospodarsko ukvarjali tudi z ribištvo. Zaradi lahkega dostopa po morski poti so tu ter na območjih Pantaleona in Žavelj pogosto beležili nedovoljene uvoze grozdja in vina, kar so oblasti tudi zaradi odročnosti s težavo nadzorovale in preprečevale. Zamisel, da bi v omenjenih krajih namestili stalne paznike, ni prišla v poštev, ker bi sami brez pomoči biričev ali vojakov ne mogli ničesar ukreniti. Vrh tega se je tihotapljenje navadno odvijalo ponoči. Zaradi tega so naložili odgovornost za prekrške vaškim županom, s tem da so njihove skupnosti v primeru ponavljajočega se neupoštevovanja predpisov tvegale izgubo privativne pravice za svoj vinski pridelek. Za izboljšanje prevencije je padel tudi predlog, da bi ovajanje prekrškov, ki se je nedvomno srečevalo s solidarnostnim molkom sovaščanov, namesto z delom zaplenjenega blaga nagradili z denarnimi vsotami. Da bi inšpektorji vinskega uvoza in kleti lahko na podlagi ovadb zasačili tihotapce na morju in zaplenjeni tovor nemudoma odpeljali v mesto, pa so dobili na razpolago čoln z vojaškim spremstvom. Poleg omenjenih je uvedbo patenta spremljala še vrsta operativnih predpisov v zvezi s točnejšimi izmerami vina in določevanjem oziroma plačevanjem dacov (AST, 15).

Razumljivo je, da je novi ukrep povzročil med tržaškimi proizvajalci vina dokajšnje zaprepadenje, predvsem med patricijskimi posestniki, ki so v njem videli

13 AST, 11. Enake zaščitne zakonodaje so bili deležni reški vinogradniki. Potrjena je bila s patentoma o vinskem tihotapstvu in privativni pravici reškega vina z dne 26. 11. 1757, in s patentom od 28. 6. 1760 o prerogativah Rečanov pri prodaji vina (AST, 12).

14 Ubožnica (*Casa dei poveri* ali *Armenhaus*) je obstajala že od leta 1763. To ime se je nato preneslo na novo ustanovo, ki je imela med svojimi oskrbovanci največ najdenčkov in nezakonskih porodnic, zlasti s Kranjske in Goriške. Več o zgodovini in vlogi *Case dei poveri* v Trisciuzzi, De Rosa (1986).

15 AST, 13. O uvedbi vinskega daca za revne glej tudi Trisciuzzi, De Rosa (1986, 27–28).

veliko nevarnost za svoje agrarne rente. V že omenjeni spomenici, ki so jo naslovlili na komerčno intendanco in v kateri so poleg težav tržaškega kmetijstva podali natančen historiat večstoletne zaščitne zakonodaje, so izrazili odločno nestrinjanje z novouvedenim redom. Prosili so za ohranitev starih privilegijev in da se prepovejo vsakovrstna beneških vina ter vsa tuja bela vina, dokler ne zmanjka tržaških; naj se v Starem mestu (*Città vecchia*) ne dopustijo uvoz tujega vina in krčme s tujim vinom, da bi krčmarji ne mešali tržaškega vina z veliko cenejšim uvoženim, ki je na takšen ali drugačen način neizogibno prihajalo v mesto po tihotapskih poteh. Zateve so argumentirali tudi sklicujoč se na manjše delovne in dajatvene obremenitve furlanskih, istrskih in dalmatinskih vinogradnikov, večjo produktivnost tamkajšnjih vinogradov, na negativne posledice, ki naj bi ga imela povečan uvoz in konkurenca tujega vina na dohodke mestne blagajne. Posebno pa so opozarjali, da so avstrijske dežele dovolj bogate z vinom, in to ne samo avstrijski Furlanija in Istra, od koder je navadno prihajalo v mesto avstrijsko vino. Namesto beneškega vina bi se moralo prej uvoziti še tisto iz drugih avstrijskih dežel in posesti, od Kranjske in Goriške, do Milana in Mantove, in upoštevati bi se morale tudi pritožbe vinogradnikov iz avstrijske Istre, katerih vinske zaloge pogostokrat še niso bile izčrpane, ko so v Trstu zaradi interesa dobičkarjev že izdajali dovoljenja za uvažanje vinskih partij z ozemelj Beneške republike. Zato so predlagali, naj bi se ne dovolil dostop beneškega vina, dokler ne bi tudi Kranjska, Goriška, Milan in Mantova izčrpali svojih zalog, tudi takrat, ko so zaradi slabih letin ta vina bila dražja in so zaradi tega tržaški trgovci zlahka pridobili dovoljenje za uvoz beneških. Sklicevali so se na "voljo cesarice", izraženo v njenih ukazih, da se "združita" in harmonizirata "oba koristna namena", po eni strani zagotovitev vse večjim potrebam mesta, po drugi zagotovitev prihodkov za mestne javne koristi (veliki vinski dac) in ohranitev tržaškega kmečkega gospodarstva. V tem smislu so naglašali potrebo, da se dajatve za javno blagajno enakovredneje porazdelijo, s tem da bi se podobno kot na Dunaju davščina naložila tudi vse številnejšim prodajalnam piva, žganih pijač in rozolijev, ki so med drugim zmanjševale porabo vina in dodatno siromašile mestne blagajniške prihodke (AST, 16).

Posebne poudarka so vredna stališča, ki so jih izražali glede samega daca za reveže (*dazio dei poveri*). Miloščini, dobrotništvi, dobrodelnim in drugim socialno koristnim ustanovam niso nasprotovali. Menili pa so, da si jih "revne skupnosti", kakršna naj bi bila tržaška, niso mogle privoščiti in da je bilo treba pri tem razlikovati med "metropolami" s po več sto tisoč zelo bogatimi prebivalci od komaj deset tisočglave skupnosti, v kateri so bili ravno najbogatejši oproščeni osebnih davščin in so uživali še druge privilegije. Celo veliki Dunaj kot središče najodličnejše družbe in kraj največjega bogastva je razpolagal s kaznilnico šele od leta 1671, in vzdrževa-

nje le-te je slonelo na neobveznih kontribucijah, na obdavčenju kvartanja in gledaliških predstav, ne pa gospodarskih ali socialnih kategorij. Kar se pa tiče revnih – so dodajali – je dunajska ubožnica nudila zatočišče samo svojim revežem. Tuje je policija skladno z zakonodajo kot potepuhe vračala v pripadajoče domovinske okraje. Če bi se tudi v Trstu striktno uveljavljal isti zakon, po njihovem ni imelo smisla uvajati novega davka v podporo ubožnici in torej niti liberalizirati dotok beneškega vina. Zato so v tem načrtu videli neke druge, skrite razloge (AST, 17).

Ker so bili dolžni novi red kljub vsemu vendarle sprejeti, so nazadnje oblastem svetovali, naj ne dopustijo, da se krčmarji, ki so imeli že dovolj vina za naslednje mesece, do nastopa privativnega obdobja 1. oktobra ne založijo z mladim vinom iz Dalmacije, kjer se je trgategv začevala že na začetku septembra, in ga prikažejo kot starega; naj se tržaški vinski pridelek izmeri res kar se da natančno in naj se vsi predpisi, zlasti tisti, ki bi škodili privativnim pravicam, strogo spoštujejo (AST, 18).

V dvorni pisarni je spomenica tržaških patricijev, ki je sledila že drugim, manj razčlenjenim in podrobno argumentiranim pozivom, kot vse kaže zbudila kar nekaj nejevolje, tako da so nanjo reagirali zelo odločno in nič kaj diplomatsko. Ukazali so, naj se novi normativ uvede v sprejetih rokih, naj se mu Tržačani brez nadaljnega podredijo in naj se enkrat za vselej nehajo upirati tujemu vinu z brezpredmetnimi argumenti, saj je tržaško vino ohranjalo vse stare privativne privilegije. Dodajali so tudi, naj ne izzivajo vladarjeve ogorčenosti s "stalnim zavračanjem skoraj vseh normativov, ki jih milostljiva cesarost namenja njihovi koristi in dobrobiti" (AST, 19).

PROTESTOV IN POZIVOV NI KONEC. OGLASIJO PA SE TUDI FURLANI

V naslednjih letih so se kljub temu prošnje in opozorila tržaškega magistrata v podporo interesom tržaškega vina nadaljevali. Izzvala jih je postopna, a odločna težnja državnih oblasti po uveljavljanju čim večje tržne logike v prosti luki, po drugi strani pa tudi obremenjujoča davčna politika. Tako so odličnim tržaškim žlahtnim vinom (*liquori*), ki so jih pridelovali nad morjem v kriškem, proseškem in kontovelskem bregu, leta 1775 povišali carinsko pristojbino za izvoz v avstrijske dežele. Vendar jih je že dve leti kasneje s posredovanjem tržaškega guvernerja grofa Karla Zinzendorfa cesarica razbremenila te davščine in jih podvrgla le dajatvi na porabo, z namenom, da bi jim olajšala prodor v avstrijske dedne dežele. Tržaški proizvajalci in magistrat so to spremembo dosegli z zagotovili o pristnosti svojega proizvoda. Da bi onemogočili ponarejanje tržaškega pridelka s tujimi mešanici ali grozdem, so dodatno poostriili nadzor nad tihotapskimi potmi, uvedli podrobnejši popis avtohtonega vinskega pridelka, ki so ga mo-

rali opraviti oktobra meseca, takoj po trgatvi. Magistrat je smel izdajati potrdila o pristnosti tržaškega vina in dovolila za izvoz samo na osnovi preverbe v registrih in jamstvene izjave proizvajalca, kršilci pa so tvegali trajno prepoved izvažanja svojega pridelka (AST, 20).

Leta 1786 je prišlo znova do močne napetosti v zvezi z vinogradništvom in vinsko trgovino na Tržaškem. Sprožil jo je načrt za odpravo privatnega privilegija tržaškega vina, ki ga je na cesarsko pisarno naslovil anonimni furlanski pisec v bran vinogradnikov iz avstrijske Furlanije.¹⁶ V njem je tehtno spodnašal privatne pravne osnove kot nasprotujoče državni merkantilistični politiki, ki je težila k spodbujanju proizvodnje, zunanje in notranje trgovine. Načrt je slonel na številnih predpostavkah in prepričljivih argumentih, ki so kazali na protislovja v sistemu in so jih državni oblastniki zaradi želje po pospeševanju proste luke, kot tudi da bi se izognili premočnim kratkim stikom s tržaškim patriciatom, dokler se je dalo, najbrž nekoliko spregledovali.¹⁷

Avstrijska Furlanija je, kot je bilo v tradiciji južne Evrope, proizvajala zlasti črno vino in je zajetne viške svojega najpomembnejšega izvoznega pridelka lahko prodajala samo v Trst, ker je bilo italijansko tržišče zasičeno, na Kranjskem, Koroškem in sploh v severnih ter vzhodnoevropskih deželah pa je prevladovala tradicija belega vina (Prim. Panjek 1992, 67–68; Panjek 2002, 891–893). Zaradi nižje gradacije in načina vinifikacije se je črno vino rado pokvarilo. Zato so ga mnogi furlanski vinogradniki ob zapadlosti privative, če je ta trajala več mesecev, delno že izgubili, preostalo pa so bili prisiljeni odstopiti tržaškim krčmarjem pred nastopom najhujše vročine po zelo nizki ceni. Ker zaradi predragih stroškov skladiščenja v Trstu niso razpolagali z vinskimi zalogami, niso mogli prodajati vina niti po ladjah v pristanišču, ki so bile oproščene privatnih omejitev. Poleg tega je bila v privatnem obdobju cena tržaškega vina tako visoka, da se ladijske posadke niso oskrbovale v tržaških krčmah, temveč so se s čolni podajale v bližnjo beneško Istro, kar je pomenilo dvojno škodo. Anonimni furlanski dokument je izražal tudi sum, da se med privatno tržaški vinogradniki nelegalno zalagajo z beneškim vinom, ob trgatvi pa z beneškim grozdem, namenjenim prehranjevanju, za katerega se ni plačevalo uvoznega davka. Povrhu so med privatno prihajala v Trst beneška žonta in razna pretihotapljena tuja žlahtna vina ter *liquori*, ki si jih je – tako je naglašal pisec – lahko vsakdo prosto privoščil v vsaki krčmi ali kavarni, medtem ko

je bil avstrijskemu vinu dotok prepovedan. Vse to ni šlo le v škodo furlanskim vinogradnikom, ampak naj bi bilo tudi moralno neopravičljivo. Tržačani so po eni strani uveljavljali tradicionalne ekskluzivistične privilegije, ki so jih bila v preteklosti deležna domala vsa mesta in ki so bili tudi v Trstu smiselni pred razvojem proste luke, velike trgovine in drugih gospodarskih dejavnosti. Vendar so jih bili v koraku s časom že povsod ukinili, medtem ko so v Trstu še vedno veljala. Po drugi strani so smeli tržaški vinogradniki čez celo leto izvažati svoje najboljše vino drugod po monarhiji in v tuje države. Tak mešanica protekcionizma in svobode je bila za anonimnega pisca nepravilna in predrzna.

Dokument je izpostavljala še dva pomembna vidika. Naglašal je, da privatnemu redu niso nasprotovali samo furlanski vinogradniki, ampak je vzbujal vse hujšo nejevoljo med samim tržaškim mestnim prebivalstvom, ker je moralo plačevati vino po znatno višjih cenah kot med prosto prodajo.¹⁸ Od privatne pravice naj bi torej Trst imel dejansko več škode kot koristi. Predvsem pa je bila oškodovana država, ker je bil tak protekcionizem v nasprotju z državnimi prizadevanji za pospeševanje denarnega obtoka. Pisec se je v zvezi s tem skliceval na zanimivo dejstvo, in sicer, da se je v Trst kot prosto luko lahko vsakdo svobodno priselil ali odselil in po svoji volji prinesel ali odnesel svoj kapital. Zato naj bi bil Trst podoben tuji državi, in kapitalov, ki so sem prihajali in odhajali, naj ne bi bilo mogoče imeti za interni državni denarni obtok. Prepovedati svobodno trgovino avstrijskega vina v Trstu naj bi bilo potemtakem enako kot prepovedati tujemu denarju vstopanje v obtok v monarhiji. Poleg tega tržaško prebivalstvo, vključno z vinogradniki, ni plačevalo državnih davščin in kontribucij, ki so težko bremenile Furlanijo in druge avstrijske dežele.

Predlog je bil torej, naj se ukine privatni "nered", v korist cesarski blagajni in državi, davkoplačevalcem in kmečkemu gospodarstvu v Furlaniji, samemu tržaškemu prebivalstvu in merkantilističnemu sistemu. Sprememba naj ne bi gospodarsko prejudicirala tržaških vinogradnikov, saj je bila neobremenjenost z državnimi davščina izjemen privilegij, ohranjali pa so tudi polno svobodo izvažanja svojega vina (AST, 22).

Ni bilo naključje, da se je ta anonimni dokument, ki je izzvenel sicer spoštljivo, a dokaj kritično do državne politike v Trstu, pojavil v cesarski pisarni in v tržaškem guberniju prav leta 1786. Izzvale so ga konkretne okoliščine, ki so v avstrijski Furlaniji očitno vzbudile hudo kri

16 Avtor dokumenta je poudarjal, da ga k pisanju ni silil osebni interes, ker ni živel od vinogradništva, temveč čut upokojenega vojaka (častnika?), da prispeva k dobroti svoje domovine in k odpravi nepravilnosti, kakršno je po njegovem predstavljal anahronistični tržaški monopolni zaščitni red. Dokument izzveni resda kot delo ene same anonimne roke, ni pa težko domnevati, da je zastopal in bil morda celo sad organizirane akcije furlanskih vinogradnikov.

17 Avtor poudarja namreč, da si je "drznil" pisati, ker se je prebivalstvo Furlanije in Trsta pritoževalo, nihče pa jima ne prisluhne in "priskoči na pomoč".

18 V Trstu je bokal vina stal takrat 14 soldov, medtem ko so ga goriški krčmarji točili za 4 do 5 soldov. Cena vina v privatnem obdobju, ki je bila določena iz leta v leto, je segala do 18 soldov za črno in do 20 za belo, krčmarji pa so jo lahko primerno nižali (AST, 21).

in zamajale zadržano strpni odnos do Trsta in njegovih privilegijev. V teku časa se je tržaška vinska proizvodnja, kljub nihanjem posameznih letin, vztrajno izboljševala, kar je bilo po izjavah pridelovalcev pripisati nemajhnim vlaganjem v izboljšave in širjenje trtne kulture (AST, 23). Leta 1780 je letina nanese 21.000 urn vina, trajanje privative pa so določili na tri mesece. Naslednje leto so pridelali skoraj 24.500 urn, tako da je privativna pravica trajala 3 mesece in pol, a samo za belo vino, medtem ko so jo za črno ukinili že po 14 dneh, ker so črnega vina, ki je bilo dostopnejše in tudi bolj priljubljeno nižjim slojem, na Tržaškem pridelali precej manj kot belega, povpraševanje pa je bilo večje. Leta 1782 (26.000 urn) privative za črno, najbrž iz istih razlogov, sploh ni bilo, za belo pa je trajala 4 mesece. Naslednje tri letine so bile še izdatnejše, zadnji dve pa neverjetno dobri, saj je proizvodnja, ki je 1783 preseгла 31.000 urn, poskočila 1784 na skoraj 46.000 in 1785 na več kot 70.000 urn (AST, 24).

Tržaški magistrat, ki je bil v rokah patricijev in je zastopal njihove zemljiško-posestne interese, si je seveda prizadeval doseči od vladnih oblasti čim daljša privativna obdobja in čim višje prodajne cene. Pritoževal se je kot po navadi nad višanjem proizvodnih stroškov, ki naj bi se kar potrojili, in nad veliko škodo, ki so jo utrpeli vinogradniki leta 1782, ko so morali konkurirati s tujimi vini, tako da so tržaška ostajala neprodana. Zato so leta 1783 zaprosili za 3-mesečno privativno pravico za črni pridelek, za belega, ki je bil štet kot luksuzna dobrina, pa celo 8 mesecev. Leta 1784 so opozarjali, da je skupaj z uvoženo žonto in tujimi količinami žlahtnega vina mesto razpolagalo z 69.000 urnami zaloge in naj bi bilo s tem preskrbljeno za celo leto. Zato so prosili za najmanj 6-mesečno privativno obdobje, ceno 12 oziroma 14 soldov na bokal, ki jo je določila vlada in jo kasneje dvignila na 16 oziroma 18 soldov, pa so označili kot "zelo revno" (AST, 23). Leta 1785 pa so namigovali, da "bi se lahko privativo raztegnilo na 10 mesecev, brez strahu pred pomanjkanjem vina", in spraševali, ali ne bi bilo mogoče zaradi povečane proizvodnje privilegij podaljšati preko 6 mesecev, ki jih je maksimalno predvideval patent iz leta 1769, ko so bile razmere povsem drugačne (AST, 25).

Gubernij je ravnal skladno z ustaljenimi določbami in na podlagi svojih izračunov ter predvidevanj, ki so se razlikovala od tistih, ki jih je zagovarjal magistrat.¹⁹ Tako je leta 1783 določil trajanje privilegija na dva meseca za črno in pet za belo vino, naslednjega leta na 5 oziroma 6 mesecev, leta 1785 pa za obe vrsti 6 mesecev

(AST, 27). Privativno obdobje, ki je prej redkokdaj preseglo 3 mesece, je s tem zabeležilo zgodovinski višek. In prav to podaljšanje je povzročalo pri furlanskih vinogradnikih težave pri ohranjanju in prodaji svojega pridelka ter vzbujalo resno skrb za bodočnost. Spomenica, v kateri kot v tržaških *promemorijah* najbrž ni manjkalo pretiravanje, je ocenjevala škodo od "prepovedi prodaje vina" v avstrijski Furlaniji tisto leto na okrog 100.000 goldinarjev, izražala dvom v resničnost tako visoke tržaške proizvodnje, in trdila, da bi glede na število tržaškega prebivalstva, na njegovo bogastvo, izhajajoče iz novih trgovskih dejavnosti, in ostalih privilegijev morala privativna pravica, sorazmerno s časom, ko so jo vpeljali, po pravici trajati "samo nekaj dni" (AST, 28).

Furlanski dokument je v tržaški municipalni eliti in tudi med okoliškimi kmeti povzročil preplah. Na načrt odprave privativne pravice so zato odgovorili s pozivom, naj se prepreči katastrofa, ki bi povzročila "pogubo" tržaških vinogradnikov in "smrt tržaškega kmetijstva". Za razliko od spomenice iz leta 1769, ko se je šlo za liberalizacijo beneškega vina, tokrat ni nastopila samo skupina patricijskih predstavnikov, ki so govorili v imenu ostalih neposredno zainteresiranih. Peticija je nosila podpise predstavnikov vseh mestnih posestniških družin, kuratov okoliških cerkva in županov najbolj zainteresiranih vasi ter sosesk, prokuratorja armenske mehtaristične skupnosti, dekana tržaškega kapitlja in, kot moralnih podpornikov, raznih krajevnih uradnikov ter drugih uglednih osebnosti, skupno več kot 80 ljudi (AST, 29).

Kljub prošnji, naj vlada dobro preuči "to resno zadevo", in naj se pred odločitvijo seznanji z mnenjem velikega mestnega sveta (*Maggiore consiglio*), kot legitimnega predstavnika mesta, je furlanski načrt kot vse kaže vzbudil v reformistično usmerjenih vladnih krogih dovolj poslušna in padel na plodna tla. Konec avgusta 1786 je tržaški gubernij z dekretom naznanjal cesarsko odločbo z dne 14. 8., ki je popolnoma odpravljala tržaški vinski privativni red. K temu so po vsej verjetnosti pripomogli še drugi argumenti, med temi gmotne težave tržaške ubožnice (*Casa dei poveri*), ki je na svojih ramenih nosila iz leta v leto večje mestno "socialno breme" in bila referenčna točka za tisoče nezakonskih porodnic ter najdenčkov s Kranjskega in Goriškega. Razpolagala pa je z omejenimi fondi, ker Kranjska in Goriška stroškov za svoje oskrbovance nista poravnavali (Trisciuzzi, De Rosa 1986, 52, 53, 58) in ker je bil uvoz neavstrijskega vina, ki je napajal njeno blagajno, preskromen. Dac za reveže ni ustvarjal zadostnega donosa in je s podaljša-

19 Gubernij je ocenjeval povprečno letno porabo na okrog 80.000 urn, magistrat pa v svojih prošnjah na 60.000. Magistrat je upošteval celotno tržaško proizvodnjo, medtem ko se je privativna pravica dotikala samo navadnega vina. Treba je bilo torej odšteti žlahtna vina (*liquori*), ki so šla delno v izvoz, in količino navadnega vina, ki so ga proizvajalci zadržali za lastne potrebe. S tem so se privativne kvote vina občutno znižale, del pa tudi ni šel v prodajo v privativnem obdobju, kar je lahko vplivalo na pomanjkanje vina in sprotno krajšanje privativne zapadlosti (AST, 26).

njem privativnega obdobja ter veliko razpoložljivostjo vina v avstrijski Furlaniji pešal. Zato so na začetku 1786 uvedli donosnejšo obliko dacarskega zakupa (AST, 30) in kmalu nato uvozno pristojbino zvišali od enega na poldrugi goldinar na urno (AST, 31). Razočaranje je bilo v Trstu vsekakor veliko. Barona de Ricci in dell'Argento, ki sta v imenu magistrata skušala vladne kroge pregovoriti, da bi ukinitve privativne pravice preklicali, sta zapisala, da je bila ukinjena "začasna privativa v korist Trsta", uvedena pa "trajna privativa v njegovo škodo ter v korist sosednjih provinc", skratka nesreča, ki bo spodrezala gospodarske temelje skoraj 1000 tržaškim družinam (AST, 32).

ZAKLJUČEK

Razprava okrog privativne pravice se je še nadaljevala in ravno tako tista o obdavčevanju vina, ki je v naslednjih letih doživelo več sprememb.²⁰ Vendar jima ne bomo podrobneje sledili, saj gre za zelo zapleteni in specifični področji, ki zahtevata nadaljnje raziskave. Namen tega prispevka pa je le orisati enega izmed mnogih kontrastov, do katerih je prihajalo v prostoluškem Trstu v teku 18. stoletja s prodiranjem vladnega reformističnega duha in predvsem liberalne gospodarske politike, ki je hitro spreminjala gospodarsko strukturo in vlogo tega mesta. Novonastajajočo tržaško identiteto sta navdihovala načelo dinamične iniciative in sla po poslovnem trgovskem ter vsesplošnem gospodarskem uspehu, kar je prihajalo v nasprotje s tradicionalnim redom, slonečim na srednjeveških komunalnih privilegijih, ki so ščitili ustaljeni družbeni in gospodarski sistem. Nosilci tega sistema so bili v prvi vrsti tržaški patricijski odličniki, med katerimi so se eni odpirali prenovi in na razne načine sodelovali pri pospeševanju emporialnega razvoja, večina pa se je s težavo prilagajala spremembam. Ni se znala vključiti v novi tok ali se z njim preprosto ni mogla sprijazniti in se je zaradi izgube stoletnega vodilnega političnega položaja in upravne avtonomije čutila prikrajšana za tradicionalni ugled. Hkrati tudi ni šlo za bogat sloj, s pomembnimi agrarnimi posestmi, ki bi jih lah-

ko z ustreznimi investicijami in prilagoditvami moderne izkoriščali. Zato se je trdno oklepala starih municipalnih "danosti", kar pa pred napredovanjem splošne in lokalne inovacije ni moglo preprečiti gospodarskega in družbenega propadanja, ki se je pri nekaterih končalo s popolnim obubožanjem (Prim. Apih 1957, 59; Panariti 1998, 115, 121).

Spremembe, ki sta jih prinašala emporij in tranzicijski proces, so pomenile izziv tudi za druge gospodarske kategorije in za skoraj izključno slovensko okoliško agrarno prebivalstvo. Če je večanje mestnega tržišča spodbujalo razvoj agrarnega zaledja in so kmetje prevzemali vse več zemljiške posesti meščanov, sta prodiranje svobodne konkurence in rast proizvodnih ter življenjskih stroškov tudi zanje predstavljala nezanemarljivo skrb. Agrarni, predvsem vinogradniški interesi in obramba ustaljenega vinskega zaščitnega reda so tako postali skupni imenovalec kmetov in mestnih posestnikov. Zaveznitvo pa je bilo le funkcionalno, saj med stranema na drugih področjih ni manjkalo sporov. Eden je na primer izbruhnil v Ščedni v zvezi s pašniškimi pravicami, ki jih je ogrožal načrt zasajanja murv in v katerega je bil poleg magistrata vpleten proti Ščedencem sam tržaški škof (Breschi et al 1999, 69–70; AST, 33). Bili pa so še drugi, ki so se v 19. stoletju še nabirali in se, prevzemajoč tudi politične konotacije, spremenili v kontrapozicijo med mestom ali točneje municipalno oblastjo in podeželjem.²¹

Ne nazadnje so zanimivi toni in argumenti, na katere so se sklicevali branitelji starih privilegijev. Domovinstvo in zavezanost vladarju ter "javnemu dobremu", poudarjanje državnih interesov, državne politike in vsega, kar je sodilo v strategijo ojačanja države in njene gospodarske moči je bilo stalno v evidenci. Vendar so se ta načela "relativizirala", ko so se dotikala ožjih lokalnih interesov, ki si jih je država s svojo prostoluško politiko in razgradnjo nekdanje mestne avtonomije resnici na ljubo pošteno privoščila. Ob tem so se tržaški spomeničarji redno sklicevali na statutarno pravo, zvestobo, ki jo je Trst obljubil Habsburžanom daljnega 1382. leta, in privilegije, ki jih je dobil v zameno in ki so jih skozi

20 Posebne omembe je vredna razprava, do katere je prišlo že leta 1781 glede načrta za poenotenje vinskih dacov v en sam vinski davek. Tega ne bi več odmerjali na porabo, temveč na proizvodnjo oziroma uvoz in sicer v višini 1 goldinarja na urno za vse vrste vina. Tudi tokrat je šlo za anonimni dokument, ki pa ni dosegel zaželenega učinka. Njegov deklarirani namen je bil pravičnejša porazdelitev obdavčevanja, ki naj bi prispevala k razbremenitvi "ubogega porabnika" (torej tržaškega prebivalstva), poenostavila in pocenila pobiranje vinskih davščin, zagotovila mestni blagajni potrebni dotok in pospeševalno unčinkovala na razvoj tržaškega kmetijstva. Po izračunih predlagatelja naj bi celo omogočila odpravo davka na meso (*Fleisch-Kreutzer*) in zapolnila vrzel, ki jo je pustila ukinitve davka na drobno prodajo rib. Tržaški veliki mestni svet, ki ga je vlada interpelirala v zvezi z zadevo, je prepričljivo in argumentirano dokazal neutemeljenost in tudi pristranskost načrta, ki je očitno zastopal interese razpečevalcev vina na drobno, saj je cilj na razbremenitev prodajalcev in premaknitev davščine na ramena proizvajalcev oziroma uvoznikov vina, ne glede, če so ga prodali. Predlagana sprememba pa ne bi dosegla nobene od napovedanih prednosti, najmanj pospešitve tržaškega vinogradništva, ker bi proizvajalce posebno oškodovala. Stari veliki vinski dac na porabo, ki je znašal okrog 22% na urno, bi se glede na različne vrste vina in njihove cene podvil, za najmanj vredne pa segel do 68%. Na svoj račun ne bi prišli niti porabniki, saj ni bilo jamstev, da bi se končne prodajne cene resnično znižale (BCT, 3).

21 O razlogih kontrapozicije med podeželani in mestno občino, ki so koreninili v zahtevah prvih po spreminjanju tradicionalnih razmerij in pridobivanju novih pravic pri izkoriščanju agrarnega občinskega teritorija, piše Cusin (1932, 4–5).

stoletja potrjevali cesarji. Poudarek je bil na večstoletni tradiciji in ustaljeni pravni navadi (pogoste so trditve, kot npr. "v Trstu tega nikoli ni bilo" ali "beneško vino je bilo v Trstu od nekdanj prepovedano"), čeprav so skupaj in pogostoma še pred neposrednim interesom oziroma lastno škodo izpostavljali interes tržaške skupnosti, javnih potreb (*bene pubblico*) in "ubogih" okoliških kmetov.²² Pri tem se je naveza ujemala tudi z objektivnim vprašanjem socialnih in gospodarskih razmer kmečkega prebivalstva, saj je "revščina" neposredno bremenila mestno blagajno in s širjenjem pomanjkanja se je večala spirala javnih izdatkov za socialno pomoč.

V svojih pozivih "modernosti" niso nasprotovali, vendar so ji predpostavljali "pravičnost", in protekcionizem, ki so ga bili stoletja deležni, povezovali z dejstvom, da je "Bog ustvaril različne zemlje", nekatere bolj, druge manj radodarne. Do tega pa naj bi bil nenasitni "pohlep nekaterih trgovcev" gluhi in naj bi zato oblasti silili v odpravo "privilegijev", ki to naj ne bi bili. V težnjah po spreminjanju starih pravil so videli škodoželjnost in zlobnost (prim.: *la massima malizia consiste nel ...*), prizadeti so bili, ker se je tradicionalni tržaški pravni red označeval kot "nesorazmeren" (*sproporzionato*) in "sloneč na zastarelih predsodkih" (*radicato sopra antichi pregiudizi*). Čeprav so nasprotnike svojih interesov iskali v posameznikih oziroma določenih skupinah in si eksplicitno niso dovolili izrecnih sodb o "sistemu", je mogoče iz njihovih stališč vendarle zaznati, da "novemu" niso bili najbolj naklonjeni in še manj, da bi ga sprejemali "velikodušno in z najboljšo voljo", kot je to trdil Pietro Kandler (Prim. Cervani, 1972, XLVII; Panariti, 1998, 116). Kot smo videli, vlada ni bila brezbržna do ožjih tržaških interesov in je pri uveljavljanju svoje politike skušala s kompromisi vzdrževati delikatno ravnovesje, ne samo iz političnih, ampak tudi iz gospodarskih in socialnih razlogov, ker je bila emporialna rast odvisna tudi od uspešne ter čim manj boleče združitve "starega" z "novim". Vendar je prehod terjal svoje "žrtve", ki se jih je "tradicija" skušala otepati s krčevitimi reakcijami. Tako je vehemenca, s katero so se tržaški odličniki v spomenici leta 1769 zavzemali za prednost avstrijskega vina pred beneškim in naglašali potrebo po upoštevanju tudi drugih habsburških vinorodnih dominijev poleg Furlanije in Istre, ob furlanskem načrtu za odpravo privative iz leta 1786 splahnela in stališča so se zaostrihla tudi nasproti avstrijskim deželam. Kljub vsemu temu, kot opozarjajo mnogi avtorji, nam obravnavanje opisanih vprašanj v luči preproste kontrapozicije med dvema miselnima in interesnima svetovoma ne nudi pravega vpogleda v dogajanje, ki je bilo v resnici neprimerno bolj

kompleksno. Med podpisniki tržaške spomenice proti ukinitvi vinske privative najdemo namreč tudi imena tržaških meščanov, ki so uspešno izkoristili možnosti emporialnega Trsta, in takih, kakršen je bil baron Giuseppe Pasquale Ricci, ki se je v Trst priselil iz Livorna, zasedal visoke državne in municipalne položaje, začeni s funkcijo vladnega svetovalca. Kot javni funkcionar, podjetnik na raznih gospodarskih področjih, vključno z agrarnim, se je odlikoval po zavzetosti za vsestranski razvoj tržaškega emporija. Dobro se je razumel tako s staro kot novo tržaško elito, ki je leta 1755 našla svoj vplivni politični vzvod v tržaški borzi, in ne nazadnje pridobil tudi tržaški patricijski naslov (Panariti 1988, 122–123; prim. tudi Biagi 1984). Prej kot za dihotomijo pozicij je šlo za težaven proces vklapljanja tradicionalnega v novonastajajoči sistem, ki ni potekal enostransko in je ob tradicionalnih pridobival nove, v tržaško moderno bodočnost zazrte akterje.

DODATEK

Za boljšo predstavo o tržaškem vinogradništvu v času, ki ga obravnava prispevek, sledi kratka predstavitev osnovnih značilnosti vinorodnega okoliša. Izhajajoč iz tabel, prirejenih po popisih registrih in prospektih, ki jih je tržaški magistrat posredoval cesarskemu kraljevemu guberniju za določitev trajanja privativnega obdobja, je razvidno, da so do približno polovice, včasih pa tudi mnogo večji delež tržaškega vina pridelali v vinogradih, ki so sodili pod mesto (*Città*), preostalo pa v vaseh (*Ville*) in, precej manj, v soseskah (*Contrade esterne*). V okolici so daleč največ pridelka imeli v Ščedni, Križu, na Kontovelu, Opčinah in Proseku. Na pašnih v flišnatem bregu med morjem in kraškimi grebenom od Brojence pod Križem do Grljana pod Kontovelom in Prosekom, v manjši meri tudi pod Opčinami in v Ščedni je raslo tudi najbolj kvalitetno vino (*liquore*), pridobljeno iz izbranih trtnih vrst, medtem ko so drugod imeli skoraj izključno navadno vino (*vino comune*).

Med žlahtnimi sortami je prevladoval prošek (*prosecco*), nekdanj znan z imenom rebula (*ribolla*) ali sladko tržaško vino (*vino dolce di Trieste*) (AST, 20). Nekaj so imeli tudi belega muškata (*moscato bianco*), med črnimi pa marzamin (*marzamino*), refošk (*refosco*) in črni muškati (*moscato nero*). Vladni svetovalec in podpisnik spomenice Giuseppe Pasquale Ricci je v poročilu o stanju tržaškega kmetijstva leta 1769 zapisal, da so vse vrste tržaškega vina dobre do odlične, vendar je bilo navadno vino težko ohraniti. S tem v zvezi je poročal o kletarskih poskusih za reševanje tega problema, ki jih je opravil z

22 V dokumentu iz leta 1781, s katerim je veliki mestni svet izpodbijal načrt za poenotenje vinskih davčnin, je s tem v zvezi omembe vredna analiza bremena ali boljše škode, ki naj bi jo z uvedbo nove davčne odmere utrpel mali vinogradnik. Izračunana je bila na primeru vasi Lonjer, upoštevajoč tudi robotne datjave, in kazala je, da bi morala skupnost nositi še enkrat večje davčno breme kot drugod v Avstriji (BCT, 3).

Tabela 1: Popis vinskega pridelka v tržaški občini (vaseh, soseskah, mestu) v letu 1783 (1 urna = 56,589 litra).

Tabella 1: "Prospetto della Conscrizione De Vini raccolti nei Villaggi, Contrade e Vigne del Territorio della Città di Trieste, anno 1783 (1 urna = 56,589 litri).

	1783									
	Vini Comuni		Liquori					Somma de Vini		Somma de Vini Raccolti
	Bianco	Negro	Bianchi			Negri		Bianco	Negro	Summa
			Moscato	Prosecco	Marzamino	Refosco	Moscato			
orne	orne	orne	orne	orne	orne	orne	orne	orne	orne	
Ville										
Servola	2356	570	27				301	2383	871	3254
Longhera	375	103						375	103	478
Basovizza		40							40	40
Padrich	43	14						43	14	57
Gropada	16	8						16	8	24
Trebich	91	190						91	190	281
Banni	176	93						176	93	269
Opchiena	986	347						986	347	1333
Prosecco				864	175	2		864	177	1041
Contovello				1032	69	28		1032	97	1129
Sta. Croce	133,5	343		2333	111	79		2466,5	533	2999,5
Summa	4176,5	1708	27	4229	355	410		8432,5	2473	10905,5
Contrade										
Gretta	292	150						292	150	442
Barcola	382	136						382	136	518
Cologna	205	147						205	147	352
Guardiella	249	176						249	176	425
Rojan	249	102						249	102	351
Chiarbola										
Superiore	149	84						149	84	233
Detta Inferiore	180	86						180	86	266
Chiadino	118	89						118	89	207
Rozol	480	291						480	291	771
Scorcola	86,5	46						86,5	46	132,5
S.M.Maddalena										
Sup.e	465	268						465	268	733
Detta Inferiore	490	340					10	490	350	840
Summa	3345,5	1915					10	3345,5	1925	5270,5
AGG SUMMA VILLE	4176,5	1708	27	4229	355	410		8432,5	2473	10905,5
Città	7919	5960	106	296,5	189,5	473	10	8321,5	6632,5	14954
TUTTI VINI GENERAL SUMMA	15431	9583	133	4525,5	544,5	893	10	20099,5	11030,5	31130

Vir: AST, 36.

Tabela 2: Popis vinskega pridelka v tržaški občini (vaseh, soseskah, mestu) v letu 1784 (1 urna = 56,589 litra).

Tabella 2: "Prospetto della Conscrizione De Vini raccolti nei Villaggi, Contrade e Vigne del Territorio della Città di Trieste, anno 1784 (1 urna = 56,589 litri).

	1784									
	Vini Comuni		Liquori					Somma de Vini		Somma de
	Bianco	Negro	Bianchi			Negri		Bianco	Negro	Summa
			Moscato	Prosecco	Marzami- no	Refosco	Moscato			
orne	orne	orne	orne	orne	orne	orne	orne	orne	orne	
Ville										
Servola	2225	702	19				368	2244	1070	3314
Longhera	476	122						476	122	598
Basovizza	8	34						8	34	42
Padrich	62	24						62	24	86
Gropada	14	10						14	10	24
Trebich	152	262						152	262	414
Banni	249	125						249	129	378
Opchiena	1195	440		80				1275	440	1715
Prosecco	272	353		1961	328			2233	681	2914
Contovello	132	258		2304	178			2436	436	2872
Sta. Croce	113	292		2566	241	10		2679	543	3221
Summa	4898	2622	19	6911	747	378	4	11828	3751	15578
Contrade										
Gretta	421	291						421	291	712
Barcola	582	206						582	206	788
Cologna	261	216						261	216	477
Guardiella	537	389						537	389	926
Rojan	370	141						370	141	511
Chiarbola										
Superiore	202	162						202	162	364
Detta Inferiore	201	111						201	111	312
Chiadino	222	188						222	188	410
Rozol	697	443						697	443	1140
Scorcola	193	110						193	110	303
S.M.Maddalena										
Sup.e	552	278						552	278	830
Detta Inferiore	382	246						382	246	628
Summa	4620	2781						4620	2781	7401
AGG SUMMA										
VILLE	4898	2622	19	6911	747	378	4	11828	3750	15578
Città	11859	8874,5	200,5	557	358	831	92	12616,5	10155,5	22772
TUTTI VINI										
GENERAL										
SUMMA	21377	14277,5	219,5	7468	1105	1209	96	29064,5	16686,5	45751

Vir: AST, 36.

Tabela 3: Popis vinskega pridelka v tržaški občini (vaseh, soseskah, mestu) v letu 1785 (1 urna = 56,589 litra).

Tabella 3: "Prospetto della Conscrizione De Vini raccolti nei Villaggi, Contrade e Vigne del Territorio della Città di Trieste, anno 1785 (1 urna = 56,589 litri).

	1785									
	Vini Comuni		Liquori					Somma de Vini		Somma de Vini Raccolti
	Bianco	Negro	Bianchi			Negri		Bianco	Negro	Summa
			Moscato	Prosecco	Marzamino	Refosco	Moscato			
orne	orne	orne	orne	orne	orne	orne	orne	orne	orne	
Ville										
Servola	3996,5	1539				418	24	3996,5	1981	5977,5
Longhera	818	283						818	283	1101
Basovizza	6	34,5						6	34,5	40,5
Padrich	103	16						103	16	119
Gropada	21							21	0	21
Trebich	233	470						233	470	703
Banni	418	194						418	194	612
Opchiena	2103	763,5		91	373			2194	1136,5	3330,5
Prosecco		1222		2368				2368	1222	3590
Contovello	3230	700		257				3487	700	4187
Sta. Croce	1029			3385			534	4414	534	4948
Summa	11957,5	5822		6101	373	418	558	18058,5	6571	24629,5
Contrade										
Gretta	602	372						602	372	974
Barcola	810	326						810	326	1136
Cologna	457	356						457	356	813
Guardiella	733	473						733	473	1206
Rojan	483	374						483	374	857
Chiarbola										
Superiore	248	146						248	146	394
Detta Inferiore	253	144						253	144	397
Chiadino	413,5	311						413,5	311	724,5
Rozol	758	429						758	429	1187
Scorcola	551	294						551	294	845
S.M.Maddalena										
Sup.e	1140	534						1140	534	1674
Detta Inferiore	1023	729,5						1023	729,5	1752,5
Summa	7471,5	4488,5						7471,5	4488,5	11960
AGG SUMMA										
VILLE	11957,5	5822		6101	373	418	558	18058,5	6571	24629,5
Città	17859	14074	300	920	206,5	638	85,5	19079	15004	34083
TUTTI VINI GENERAL SUMMA	37288	24384,5	300	7021	579,5	1056	643,5	44609	26063,5	70672,5

Vir: AST, 36.

Tabela 4: Vinski pridelok v tržaški občini v letih 1778–1797 (1 urna = 56,589 litra).**Tabella 4: Produzione vinicola nel comune di Trieste negli anni 1778–1797 in (1 orna = 56,589 litri).**

Leto	Občina Trst	Mesto	Soseske	Vasi
1778	18.947	11.583	1.400	5.965
1780	20.990	11.609	3.411	5.970
1781	24.429			
1782	26.165			7.829
1783	31.130	14.954	5.271	10.906
1784	45.751	22.772	7.401	15.578
1785	71.273	34.083	11.960	25.230
1786		16.890		
1788		15.857		
1789		14.781		
1790	31.451	17.703	5.700	8.049
1792	31.730	14.489	6.472	10.769
1793		15.375		
1795				7.043
1796		10.628		
1797		17.285		

Vir: AST, 35; BCT, 7.

nekaterimi tržaškimi sodrugi pod strokovnim vodstvom francoskega vinarja. Obžaloval je, da se vina, "manipulirana po francoskem načinu", niso uveljavila ne v Trstu ne na Dunaju, čeprav so spremenila barvo, okus in "skoraj tudi naravo". Pokvarila pa se niso in so bila po štirih letih še vedno pitna (Cusin 1932, 13). Toliko v dokaz ravnih takratnega kletarskega znanja.

Katastrski popis kriških zemljišč, ki so ga izvedli leta 1777 kot osnovo za nastavitev zemljiške knjige in ki je edini tovrstni celoviti seznam agrarne posesti ter izrabetal na Tržaškem pred franciscejskim katastrom,²³ nam ponuja nekaj podatkov o načinu gojenja trte v omenje-

nem občinskem pasu. Pod kraškim robom je trta rasla v čistih vinogradih in v mešani kulturi z oljko (*vigna ulivata*) (Kalc 1987, 13–14). Ta kombinacija je bila prisotna po sočasnih navedbah tudi v soseskah v mestnem okraju, čeprav naj bi zaradi predajanja obdelave oziroma prehajanja posesti v roke slovenskih kmetov, ki niso bili večji oljkarstva, gojenje oljke nazadovalo v primerjavi s preteklostjo (Kandler 1846, 181). Na kraških tleh je trta rasla ob ornica (*arativo vitato*). Tudi ta način je bil prisoten drugod v tržaški občini, kot potrjuje franciscejski kataster iz let okrog 1820 (AST, 4). Poznan je bil kot "furlanski" način, pri katerem so bile trte razporejene po skupinah v vrsti okrog kolov ali dreves, in uvajati naj bi se začel okrog 1630. leta. Na kraških tleh tržaške občine pa naj bi se trta začela pojavljati šele okrog leta 1730. Tu je raslo samo črno grozdje, ki je dajalo najbolj ceno vino, "imenovano teran" (BCT, 3).

Navadno vino se je porabilo v občini, medtem ko so del žlahtnega izvažali, kot kažejo popisne knjige in prospekti ter registri izvoženega vina (BCT, 6; BCT, 7; AST, 35). Kupovali so ga gostilničarji, trgovci in zasebniki iz bližnjega zaledja in s Kranjske. Odpravljali pa so ga tudi dlje v nostranjost države, do Prage, Dunaja, Gradca in Linza. Pogostokrat ni šlo za pravo trgovino, temveč so manjše količine odpošiljali oziroma s seboj jemali tujci v svoje kraje, ali pa tržaški gospodje v svoje podeželske rezidence. Kot je videti, so bile vinske letine količinsko in kakovostno različne, tako da včasih žlahtnega vina niso uspeli pridelati in so grozdje uporabili za navadno vino. Vprašanje je tudi, kot že omenjeno pri obravnavi letin 1783–85, kolikšna količina popisanega vina je resnično zrasla v tržaških vinogradih glede na vinsko tiho-
tapstvo in predelavo grozdja, namenjenega prehrani. Nadalje je treba upoštevati, da popisi niso zajemali vsega pridelka v občini. Izvzeto je bilo na primer vino, ki so ga pridelali kriški, kontovelski in proseški najemniki parcel devinskega grofa Thurn und Taxisa, pridelok tržaškega škofa in še nekatere izjeme (BCT, 3).

23 Terezijanskega in jožefinskega katastra v tržaški občini niso izdelali, popisa celotnega tržaškega teritorija, ki naj bi sledil kriškemu iz leta 1777, pa niso opravili, ker so se takrat odrekli vzpostavitvi zemljiške knjige, tako da je prišlo do uresničitve tega načrta šele v naslednjem stoletju (Dorsi, 1984).

LA VITICOLTURA ED IL COMMERCIO DEL VINO A TRIESTE NEL SETTECENTO COME TERRENO DI CONTRASTO TRA "TRADIZIONE" ED "INNOVAZIONE"

Aleksej KALC

Biblioteca nazionale slovena e degli studi – Sezione storia, IT-34138 Trieste, Via Petronio 4
Università del Litorale, Centro di ricerche scientifiche di Capodistria, SI-6000 Capodistria, Garibaldijeva 1
e-mail: aleksej.kalc@nskodsek.191.it; aleks.kalc@zrs-kp.si

RIASSUNTO

La viticoltura fu uno dei pilastri economici della Trieste medioevale e moderna. Situate in prossimità dell'agglomerato urbano e soprattutto nel suo Territorio, le aree viticole, spesso ricavate su ripidi pendii con costose opere di terrazzamento, fornivano prodotti di vari tipi e qualità, destinati al consumo interno come pure all'esportazione. Nel Settecento, dopo la proclamazione del porto franco, la viticoltura triestina continuò a persistere, passando però in secondo piano rispetto all'orientamento commerciale e marittimo che lo sviluppo economico della città assunse sotto la spinta della politica mercantilistica dello stato austriaco. Ne conseguì una situazione di sofferenza del ramo agricolo ed in particolare della viticoltura a causa del sensibile accrescimento dei costi di produzione che assottigliando i ricavi portavano molti proprietari di vigne cittadini a lasciare i fondi incolti, orientarsi verso rami dell'economia più favorevoli, oppure ridursi in uno stato di decadimento economico e sociale. Le difficoltà ed il risentimento, tanto dei proprietari di vigne cittadini quanto dei contadini del Territorio – piccoli proprietari, enfiteuti e mezzadri – derivava inoltre dalla concorrenza del vino straniero, in particolare quello veneto, che raggiungeva la piazza triestina per vie lecite ed illecite. Date le penalizzanti condizioni geomorfologiche la viticoltura triestina godeva di una secolare tutela legislativa, basata sulle leggi statutarie e concessa dalle autorità cesaree per far fronte all'impari concorrenza dei meno costosi vini istriani e friulani. La mescolta ed il commercio del vino costituirono inoltre la fonte primaria delle entrate pubbliche della municipalità. Con l'istituto del porto franco queste tutele non vennero meno, anzi le autorità centrali pensarono bene di ampliarle riconoscendo ai vini comuni triestini il diritto di privativa. In virtù di questa essi venivano venduti al consumatore a regime di monopolio per un periodo di tempo variabile secondo la disponibilità del prodotto ed il fabbisogno. Scaduto il termine della privativa poteva incominciare lo smercio al minuto del vino d'importazione di origine austriaca e solamente straordinariamente e con speciali permessi anche di quello veneto.

Nel 1769, ferme restando le misure protezionistiche, la piazza triestina fu aperta alla libera importazione ed alla mescolta al di fuori della privativa del vino proveniente dai territori della Repubblica di Venezia. Questa storica novità, introdotta per far fronte al crescente fabbisogno, nonché come base di prelievo fiscale destinato al sostegno della Casa dei poveri, provocò vivaci ma vane reazioni dei grandi e piccoli viticoltori triestini, che chiedevano il ripristino del "regime" tradizionale, sottolineando come la presenza a Trieste dei vini veneti fosse già sproporzionata grazie all'elusione dei regolamenti di importazione e come ciò danneggiasse non solo la viticoltura triestina ma quella austriaca più in generale. Negli anni a seguire la "diatriba" in parte si placò per riaccendersi nel 1786 in seguito ad un'anonima denuncia, proveniente dal Friuli austriaco, del protezionismo dei vini triestini ed un piano per la soppressione del sistema di privativa, ritenuto contrario ai principi del mercantilismo ed ingiusto nei confronti dei viticoltori friulani. Lo scrivente sottolineava con argomenti molto convincenti la contraddizione del "regime" vigente a Trieste che coniugava impropriamente al solo vantaggio della città elementi giuridici tipici delle antiche municipalità a quelli del libero mercato, penalizzando fortemente i produttori friulani i quali non avendo altre piazze alle quali rivolgersi, erano costretti a cedere il proprio vino a Trieste a prezzi stracciati per evitare che con l'arrivo della stagione calda si avariasse. Ciò avveniva a causa dello sproporzionato prolungamento della privativa, che proprio in quegli anni, entrando in vigore a novembre, era passata dai soliti due o tre mesi a sei in conformità di un'impennata della produzione vinicola triestina, sulla cui regolarità c'era motivo di dubitare. Il documento, che mise in subbuglio i viticoltori triestini, trovò l'approvazione del governo il quale il 14 agosto 1786 emanò il decreto di revoca della privativa.

Negli anni successivi la discussione sulla questione della privativa del prodotto triestino come pure quella riguardante le imposte sul vino continuarono a tenere banco. La materia necessita però di ulteriori studi per essere affrontata in modo appropriato. L'autore focalizza pertanto l'attenzione sugli aspetti sopra delineati offrendo una panoramica sulle caratteristiche dell'economia vinicola triestina, sulle norme messe a punto nei secoli a tutela dei viticoltori triestini, sul regime della privativa, sul sistema daziario, sui metodi di introduzione illegale del vino veneto e sui risvolti della progressiva liberalizzazione del commercio del vino. Sulla base dei documenti avanzati dai viticoltori triestini e da quelli friulani a sostegno dei propri interessi vengono inoltre messi in evidenza gli approcci, gli argomenti

reali e retorici, nonché le strategie politiche messe in campo dalle parti coinvolte. Tutto ciò si presenta ed assume la valenza di contrasto tra tradizione ed innovazione, di contrapposizione tra vecchia e nuova realtà triestina. In realtà, però, non si tratta di una dicotomia così netta, e la questione va letta anche in termini di trasformazione ed adattamento della tradizionale economia agricola triestina alle nuove condizioni dell'economia della città.

Parole chiave: viticoltura, storia economica, mercantilismo, liberalizzazione del commercio, Trieste, Settecento

VIRI IN LITERATURA

AST, 1 – Archivio di Stato di Trieste (AST), Cesarea Regia Superiore Intendenza Commerciale per il Litorale in Trieste 1748–1776 (CRSIC), busta (b.) 740, ad 1304, carta (c.) 278, 1. 9. 1769.

AST, 2 – AST, CRSIC, b. 740, b. 740, ad 1304, cc. 280–297, september 1769.

AST, 3 – AST, CRSIC, b. 740, c. 282, september 1769.

AST, 4 – AST, CRSIC, b. 740, c. 284, september 1769.

AST, 5 – AST, CRSIC, b. 635, c. 58, 2. 12. 1763.

AST, 6 – AST, CRSIC, b. 635, c. 43.

AST, 7 – AST, CRSIC, b. 740, c. 285, september 1769.

AST, 8 – AST, CRSIC, b. 741, cc. 82–83, 20. 6. 1756; cc. 84–86, 5. 3. 1757; b. 740, c. 285–287, september 1769.

AST, 9 – AST, CRSIC, b. 740, c. 288, september 1769.

AST, 10 – AST, CRSIC, b. 741, c. 84–86, 5. 3. 1757.

AST, 11 – AST, CRSIC, b. 740, c. 288–290, september 1769.

AST, 12 – AST, CRSIC, b. 741, c. 183, 25. 9. 1770.

AST, 13 – AST, CRSIC, b. 740, cc. 337–341, 1. 9. 1769.

AST, 14 – AST, CRSIC, b. 741, cc. 183–188, 25. 9. 1770.

AST, 15 – AST, CRSIC, b. 740, cc. 342–345, 12. 9. 1769.

AST, 16 – AST, CRSIC, b. 740, cc. 291–293, 12. 9. 1769.

AST, 17 – AST, CRSIC, b. 740, cc. 293–294, 12. 9. 1769.

AST, 18 – AST, CRSIC, b. 740, cc. 294–297, 12. 9. 1769.

AST, 19 – AST, CRSIC, b. 740, cc. 278–279, 1. 9. 1769.

AST, 20 – AST, Cesareo Regio Governo del Litorale in Trieste (1776–1809) (CRG), b. 829, 1. 10. 1777.

AST, 21 – AST, CRG, b. 829, s.d. 1786.

AST, 22 – AST, CRG, b. 829, ad 2817, 6. 9. 1786.

AST, 23 – AST, CRG, b. 206, s.d. 1784.

AST, 24 – AST, CRG, b. 829, s.d. 1786.

AST, 25 – AST, CRG, b. 206, 17. 12. 1785.

AST, 26 – AST, CRG, b. 206, 29. 11. 1783; 21. 12. 1784; 17. 12. 1785.

AST, 27 – AST, CRG, b. 206, 29. 11. 1783; 21. 12. 1784; 17. 12. 1785; b. 829, s.d. 1786.

AST, 28 – AST, CRG, b. 829, ad 2817, 6/9/1786.

AST, 29 – AST, CRG, b. 829, 26. 4. 1786.

AST, 30 – AST, CRG, b. 829, 18. 2. 1786.

AST, 31 – AST, CRG, b. 829, 14. 8. 1786; 17. 10. 1786.

AST, 32 – AST, CRG, b. 829, 2. 9. 1786.

AST, 33 – AST, CRSIC, b. 486, razni akti iz let 1764 in 1765; b. 487, c. 33 in sl., 18. 4. 1766.

AST, 34 – AST, Catasto di Trieste, 1817– (operati in protokoli tržaških katastrskih občin).

AST, 35 – AST, CRG, b. 206 in 829.

AST, 36 – AST, CRG, b. 206.

BCT, 1 – Biblioteca civica di Trieste (BCT), Archivio diplomatico (AD), Libro di perticazioni delle ville San Pelagio, Sgonich, S. Croce, Duino, Prosecho e Contouello scritto da Giusto Rauizza Notaro l'anno 1525.

BCT, 2 – BCT, AD, Perticazioni De Tutti li Terreni Essistenti Nel Territorio Di Trieste Principiando Del Porto di Sistiana sino Alli Baretti Chiamati Plai 1647–49.

BCT, 3 – BCT, AD, Dazi sul vino, secc. XVI–XVIII, (7 G 2), 19. 9. 1781.

BCT, 4 – BCT, AD, Coscrizione de' Vini esistenti nelle Ville del Territorio di Trieste 1780 e nelle rispettive Contrade del Territorio di Trieste.

BCT, 5 – BCT, AD, Ferdinando I conferma a Trieste i privilegi per i vini, 3. agosto 1552.

BCT, 6 – BCT, AD, Registro degli Attestati di Vini Spediti nell'Anno Militare 1785=1786 (16 F 11 I–III).

BCT, 7 – BCT, AD, Coscrizione de' Vini esistenti nelle Cantine de Particolari in Trieste nell'anno 1778 (16 F 1); Estratto della Coscrizione de Vini della Città e Territorio 1778, v: Registro degl'Attestati de' Vini Spediti nell'anno Militare 1785=1786 (16 F 11 I–III); Coscrizione de' Vini esistenti nelle Ville del Territorio di Trieste 1780 e nelle rispettive Contrade del Territorio di Trieste (16 F 2); Coscrizione de'Vini prodotti nelle Ville e nel Territorio di Trieste nell'anno 1782 (16 F 3); Coscrizione de Vini raccolti nel Territorio di Trieste esistenti nelle Cantine de Particolari in Città, 1788–1890 (16 F 5); Protocollo di Coscrizione Sopra il Prodotto di Vini, stati raccolti nelle Contrade territoriali della Città di Trieste (ed esistenti nelle cantine de Particolari in Città), 1792–1798 (16 F 6).

- Apih, E. (1957):** La società triestina nel secolo XVIII. Bari, Del Bianco.
- Biagi, G. (1984):** Giuseppe Pasquale Ricci funzionario imperiale a Trieste (1751–1791). Primi risultati di una ricerca. Pisa, ETS.
- Breschi, M., Kalc, A., Navarra, E. (2001):** La nascita di una città. Storia minima della popolazione di Trieste, secc. XVIII–XIX. V: Finzi, R., Panjek, G. (eds.): Storia economica e sociale di Trieste, Vol. I.: La città dei gruppi 1719–1918. Trieste, LINT, 69–237.
- Breschi, M., Kalc, A., Navarra, E. (1999):** I friulani a Trieste (sec. XVIII). V: Breschi, M. (ed.): Vivere in Friuli. Saggi di demografia storica (secc. XVI–XIX). Storia, economia e società in Friuli, 2. Udine, Forum, 55–73.
- Cervani, G. (1972):** Introduzione all'edizione 1972. V: Kandler, P.: Storia del Consiglio dei patrizi di Trieste, dall'anno 1382 all'anno 1809 con documenti. Trieste, LINT.
- Cusin, F. (1932):** Le condizioni giuridico-economiche dell'agro triestino nel secolo XVIII. La Porta Orientale, II, 11. Trieste, Compagnia volontari dalmati e giuliani, 3–15.
- Darovec, D. (2000):** Vitam viti. V: Darovec, D. (ed.): Kozarec sonca. Koper, Založba Annales, 9–16.
- Darovec, D. (2004):** Davki nam pijejo kri. Gospodarstvo severozahodne Istre v novem veku v luči beneške davčne politike. Koper, Založba Annales.
- Dorsi, P. (1984):** La prima fase di funzionamento del sistema tavolare a Trieste: il lento cammino d'una riforma. Rivista di diritto tavolare. Trieste, Centro studi tavolari, 45–63.
- Kalc, A. (1987):** O vinogradništvu v Križu po nekaterih dokumentih iz obdobja okrog 1780. V: L'uomo e la vite / Človek in trta. Trieste–Trst, 12–17.
- Kalc, A. (1999):** Tržaško podeželje in policijski red iz leta 1777. Kratek sprehod med črko in stvarnostjo. Annales–Anali za istrske in mediteranske študije, Series historia et sociologia, 9, 1999, 2. Koper, Založba Annales, 271–288.
- Kalc, A. (2003):** Aspetti del popolamento e della politica dell'immigrazione nel porto franco di Trieste (secolo XVIII). V: Kalc, A., Navarra, E. (eds.): Le popolazioni del mare: porti franchi, città, isole e villaggi costieri tra età moderna e contemporanea. Udine, Forum, 46–86.
- Kandler, P. (1846):** Del territorio di Trieste. L'Istria, I., n. 45–46. Trieste, Lloyd Austriaco, 180–183.
- Kandler, P. (1848):** Documenti per servire alla conoscenza delle condizioni legali del Municipio ed Emporio di Trieste. Trieste, Lloyd Austriaco.
- Merkù, P. (1994):** Il "Libro di perticazioni" del Notaro Giusto Ravizza (1525): il testo e l'analisi dei nomi personali, di istituzioni e di luoghi. Trieste, LINT.
- Merkù, P. (2001):** La presenza slovena nella città pre-emporiale. In: Finzi, R., Panjek, G. (eds.): Storia economica e sociale di Trieste. La città dei gruppi 1719–1918, I. Trieste, LINT, 273–291.
- Navarra, E. (1993):** Famiglie e terre a Barcola fra '700 e '800. s. I.
- Pahor, S. (1987):** Vinogradništvo na Tržaškem do 18. stoletja. V: L'uomo e la vite / Človek in trta. Trieste–Trst, 5–7.
- Panariti, L. (1998):** Il "dannato commercio". Trieste nel XVIII secolo. Metodi e ricerche, n.s. XVII, 2. Udine, 111–127.
- Panjek, A. (2002):** Terra di confine. Agricolture e traffici tra le Alpi e l'Adriatico: La contea di Gorizia nel Seicento. Gorizia, Edizioni della Laguna.
- Panjek, A. (2005):** La diplomazia del vino e la "libera navigazione del mare Adriatico". Alla ricerca di una politica economica nel meridione austriaco (1500–1717). Histoire des Alpes / Storia delle Alpi / Geschichte der Alpen, 10, 93–111.
- Panjek, G. (1992):** La vite e il vino nell'economia friulana: un rinnovamento frenato. Secoli XVII–XIX. Torino, Giappichelli.
- Panjek, G. (2002):** Vino, croce e delizia. V: Le regioni dall'Unità d'Italia ad oggi: Il Friuli Venezia-Giulia, II. Torino, Einaudi, 891–908.
- Raccolta (1861):** Raccolta delle ordinanze e regolamenti speciali per Trieste. Trieste, Lloyd Austriaco.
- Statuta (1727):** Statuta Inclytae Civitatis Tergesti per ... Ferdinandum I. Imperatorem ... et per ... Carolum VI ... imperatorem ... ultimo loco confirmata et in quatuor libris distincta: una cum Arciducalibus Austriacae domus Principum declarationibus, reformationibus, modernationibus, decretis, et literis, duplici, latino scilicet, et Italico Idiomate conscripta ... Utini, MDCCXXVII. Typis Jo: Baptistae Fongarini publici Tergestinae Civitatis Typographi.
- Trisciuzzi, L., De Rosa, D. (1986):** I bambini di sua maestà. Esposti e orfani nella Trieste del '700. Milano, F. Angeli.